

Recensies

De kracht van het voorbeeld

Renée van der Vall

Recensie van: Nelson Goodman & Catherine Z. Elgin, *Reconceptions in Philosophy & Other Arts & Sciences*. Routledge, London (1988).

Reconceptions lijkt eerst alleen een bundeling van losse essays over uiteenlopende onderwerpen als de betekenis van gebouwen, de identiteit van literaire teksten, variaties in muziek en schilderkunst, mentale beelden, conventie, en de voordelen van domheid. Wie eerder werk van Goodman las, herkent rode draden: de symbooltheorie van *Languages of Art* en het constructivistisch relativisme van *Ways of Worldmaking*. Pas in het laatste hoofdstuk blijkt dat de schrijvers in het voorafgaande meer hebben gedaan dan voortborduren op bekende thema's: ze hebben de lezer voorbereid op de in de titel beloofde 'reconceptie' van de filosofie. Als in een echte ontknoping vallen dan alle stukken op hun plaats - en vergeet de lezer dankbaar de zwakke plekken in de voorafgaande intrige.

De vernieuwing die Goodman en Elgin voorstellen is van epistemologische aard. Ze is niet nieuw in Goodmans werk, maar nog niet op deze programmatiese manier gepresenteerd. De sleutel vormt het vervangen van de traditionele kernbegrippen waarheid, zekerheid en kennis door respectievelijk juistheid (rightness), aannname (adoption) en begrip (understanding). Met behulp daarvan schetsen Goodman en Elgin een aantrekkelijke kentheorie, waarvan de ideale vertegenwoordiger niet de computer, maar de timmerman is, die met behulp van al zijn cognitieve vermogens, schavend en beitelend en spijkerend, werelden bouwt.

Bouwt hij werelden om het vergaan van de wereld te overleven? 'De' wereld is in gevaar sinds Kant haar structuren verving door de structuren van de geest, die door Goodman zelf weer door de structuren van symbolen en symbolische systemen werden vervangen. We kennen de dingen slechts zoals ze ons gegeven zijn, schreef Kant, dus in ruimte en tijd en door middel van categorieën geordend. Wat ze onafhankelijk daarvan *an sich selbst* nog zijn weten we niet. Bij Kant vormden de gekende dingen echter nog één enkele wereld, die van de objectieve ervaring; bij Goodman werden het er meer, omdat hij meerdere symbolische systemen toeliet dan alleen dat van de natuurwetenschappen en hun filosofische fundering. In plaats van Kants agnosticisme stelde hij de ontkenning van ieder *an sich* : wie spreekt over 'de' wereld buiten onze symbolen spreekt zichzelf tegen omdat dit spreken zelf al een symbolisering inhoudt. (Zie *Ways of Worldmaking*, p.6) Het is een argument dat van Hegel afkomstig had kunnen zijn, al is de bedoeling tegengesteld: niet de bevestiging maar de ontkenning van iedere metafysische fundering.

Nu is het waar dat begrippen die aanduiden wat buiten iedere conceptualisering of symbool-vorming ligt een valse schijn van metafysische zekerheid kunnen oproepen als ze worden gereïficeerd. Ze kunnen echter ook, als grensbegrippen, op de beperkingen van onze symbolen wijzen en zo tot een zekere cognitieve bescheidenheid dwingen. Je hebt op theoretische gronden de notie van een 'buiten' nodig om de grenzen van de gezamenlijke symbolische werelden te kunnen denken, hoewel of juist omdat we daar verder niets zinnigs over kunnen zeggen. 'Waarover niets zinnigs te zeggen valt' is zelf wel weer een zinnige formulering, en daarop berust Goodmans beschuldiging van tegenstrijdigheid, maar de zinnigheid van de formulering heeft met de zinnigheid van wat wordt aangeduid hier niets van doen.

Dit soort filosofische problemen is inherent aan iedere vorm van relativisme, constructivistisch of niet; maar er zijn ook andere filosofische, en andere dan filosofische maatstaven denkbaar om denkbeelden aan te toetsen. Het aardige aan de 'reconceptie' van Goodman en Elgin is precies dat pluralisme, dat geen hiërarchie tussen de maatstaven van verschillende symbolische systemen wil aanbrengen. Met 'de' wereld is 'de' waarheid vergaan, en kan geen van de symbolische systemen aanspraak maken op het exclusieve bezit daarvan. We exploreren en construeren onze vele werelden met behulp van fuga's en formules, grafieken en gedichten, landkaarten en zeegezichten; die kunnen elk op hun eigen manier kloppen of niet.

Pluralisme is bij Goodman en Elgin geen anarchie. Binnen de verschillende symbolische systemen gelden verschillende, maar daarom niet minder strenge maatstaven. Een schilderij kan niet waar of onwaar zijn, maar toch even fout zijn als een foute bewering. En ook waarheid blijft een zekere rol spelen in de nieuwe kentheorie, niet als 'de' transcendente waarheid van voorheen, maar als immanente, aan context en bedoeling gebonden waarheid, één van de factoren die aan juistheid bij kunnen dragen.

Juistheid is breder, veelzijdiger en flexibeler dan waarheid was. Alleen verbale beweringen kunnen waar of onwaar zijn, en wel in *wat* ze zeggen. Maar ook vragen en eisen en niet-verbale symbolen kunnen juist zijn, en dat niet alleen in *wat* ze zeggen, maar ook in *hoe* ze het zeggen, en niet alleen in *wat* ze zeggen, maar ook in *wat* ze tonen of uitdrukken of in het effect dat ze hebben. Ze kunnen zelfs juist zijn terwijl ze onwaar zijn. Er zijn geen algemene criteria voor juistheid te geven, behalve een pragmatisch 'fitting and working': het wederzijds aanpassen van een nieuw aan te nemen symbool en de context van al gevestigde en daarom minder flexibele aannames, met als doel het bevorderen van begrip.

Waarheid kreeg nog een plekje bij Goodman en Elgin, maar zekerheid is voorgoed van het toneel verdreven. Een aanname is in principe altijd voorlopig, al raakt ze gevestigd bij langdurig gebruik. Begrip is nooit definitief. Net als juistheid is begrip veranderlijk en veelzijdig en evenzeer een kwestie van het *hoe* als van het *wat* van het inzicht. Nadat de schrijvers in hoofdstuk IX - op overigens niet altijd even goede gronden - kennis als ideaal hebben aangevochten met het argument dat in gangbare kentheorieën domheid meer kennis oplevert dan slimheid, is het inderdaad een opluchting om te lezen dat in hun opvatting van 'understanding' een scherpzinnige vergissing misschien van minder kennis, maar wel van meer begrip getuigt dan een blindelings aangenomen feit. Bovendien is begrip breder dan kennis: ook situaties en composities kunnen begrepen worden en dat kan blijken uit gebaren en uitvoeringen.

Zoals gezegd, *Reconceptions* biedt een in veel opzichten aantrekkelijke kentheorie voor wie vaak meer leert uit romans dan uit enquêtes, weet dat aanvoelen ook een vorm van inzicht oplevert en twijfel hoger waardeert dan leerstellingheid. Maar het boek zou geloofwaardiger zijn als Goodman en Elgin consequenter hun eigen voorschriften in de praktijk brachten. Zij hebben zo hun eigen dogma's: over het niet bestaan van mentale beelden, over de irrelevantie van de intenties van de maker voor de betekenis van een kunstwerk en vooral over de conventionaliteit van alles en nog wat. Dat het dogma's zijn leid ik niet zozeer af van de inhoud van de opvatting als van de vorm van de argumentatie. Wanneer het gaat om intenties is die automatisch: iedere keer dat het woord valt komt Goodman met dezelfde formules. In andere gevallen is ze vaak glibberig.

Goodman en Elgin zijn meesters in het onderuithalen van andermans opvattingen. Ze weten altijd precies hoe het *niet* zit. Nu valt iedere opvatting te ont-

krachten: als ze maar bot genoeg geformuleerd wordt is er altijd wel een tegenvoorbeeld aan te voeren. Tegenvoorbeelden zijn uitermate wendbaar, zeker als je bij iedere variant op de theorie met een nieuw voorbeeld komt. Zo voert Goodman al jarenlang oorlog tegen iconische tekens: tekens die niet zoals woorden arbitrair zouden zijn maar op grond van een relatie van gelijkenis naar hun betekenis zouden verwijzen. Ook in *Reconceptions* krijgen ze geen kans. Als beelden, voorbeelden van iconische tekens, anders functioneren dan woorden, kan dat niet door gelijkenis verklaard worden. Het begrijpen van beelden berust niet alleen op het herkennen van gelijknissen; dat herkennen moet zelf ook weer geleerd worden (VII); wat als een realistische, dus goed gelijkende afbeelding geldt varieert met de gangbare picturale conventies (VIII). Niet gelijkenis, maar syntactische dichtheid maakt dat beelden anders werken dan woorden. Woorden zijn als karakters dusdanig gedifferentieerd dat eenduidig vast te stellen valt of een bepaalde inscriptie wel of niet tot een bepaald karakter behoort. Beelden lijken echter op analoge thermometers: het verschil tussen twee verschillende standen van de kolom kan oneindig klein en dus principieel onwaarneembaar zijn. Overigens begint hier ook bij de auteurs de twijfel te knagen: sluipt de gelijkenis, 'ironisch-, iconischerwijze', hier niet terug in de theorie, vermomd als nondifferentiatie?

Het spervuur van argumenten tegen het iconische teken lijkt me in veel opzichten overbodig: zelfs de trouwste aanhanger van de iconiciteit zal niet willen beweren dat het begrijpen van beelden alléén op gelijkenis berust of dat er aan het herkennen van gelijkenis niets geleerd zou hoeven worden. Bovendien kan hij of zij zelf óók met tegenvoorbeelden komen, om te beredeneren dat gelijkenis ook weer niet geheel en al op conventie en gewenning kan berusten. Weinig schilders zijn vandaag de dag zo

populair als Van Gogh, maar niemand zal daarom zijn werk realistisch noemen. En wij beheersen eerder de picturale dan de linguïstische symbolen van een vreemde cultuur: Chinese inkttekeningen begrijpen we beter dan Chinese karakters, ook al komt het perspectief ons wat vreemd voor. Vandaar dat ik graag eens één enkel voorbeeld van alle kanten uitgeplozen zou willen zien, waarbij de verhouding tussen het 'enerzijds' en het 'anderzijds' uit de verf zou kunnen komen.

Er staat maar één uitgewerkt voorbeeld in het boek. Dat is de serie schilderijen die Picasso schilderde naar aanleiding van *Las Meninas* van Velázquez en die dient ter illustratie bij het onderwerp thema en variatie. In het betreffende hoofdstuk geven Goodman en Elgin een symbooltheoretische definitie van de relatie tussen beide: om als variatie te kunnen dienen moeten Picasso's schilderijen eigenschappen delen met *Las Meninas* en deze eigenschappen letterlijk exemplificeren; in andere eigenschappen juist weer verschillen van hun thema en deze contrastief exemplificeren.

Ik had gehoopt dat Goodman en Elgin dit voorbeeld met beide handen aangegrepen zouden hebben om het functioneren van een niet-verbaal symbolisch systeem uit de doeken te doen en te laten zien hoe interpretatie in beelden, in plaats van in woorden, kan werken. Maar hun uitleg blijft erg oppervlakkig. Als overeenkomsten en contrasten tussen het thema en zijn variaties noemen ze een paar algemeenheden. Gedeeld zijn het onderwerp en de hartstocht van beide schilders voor het 'schilderen van verf'. De verschillen liggen in de emoties van en jegens de afgebeelde figuren en verder in elementen van tekening, compositie en stijl. De commentaren bij de afzonderlijke schilderijen zijn meestal summier. Over de relatie tussen Picasso's doeken en het werk van Velázquez wordt nauwelijks meer gesproken, zodat de termen 'letterlijke' en 'contrastieve exemplifica-

tie' geen inhoud krijgen en we maar moeten aannemen dat Picasso's variaties, zoals gezegd wordt, evenzeer als interpretaties functioneren als een verhelderend essay over *Las Meninas*. Verder valt op dat de commentaren ofwel over de emoties van de figuren, ofwel over formele eigenschappen gaan, maar dat er bijna nooit een verband tussen vorm en expressie wordt gelegd. Zou dat een te 'natuurlijke' relatie tussen beide suggereren? Zo missen Goodman en Elgin echter een kans om uit te leggen wat een niet-verbale vorm van begrip zou kunnen zijn.

De auteurs van *Reconceptions* zijn beter in pui ruimen dan in opbouwen, beter in ontwerpen dan in uitvoeren, beter in redeneren dan in kijken. Hun kentheorie belooft veel, maar vraagt denk ik om een minder eenzijdig analytische benadering om ook werkelijk tot het veelzijdige begrip te leiden dat hen voor ogen staat.

Feminisme en Foucault: verzet in de Verenigde Staten

Loes Maagdenberg

Recensie van: *Feminism and Foucault: Reflections on Resistance*. Edited by Irene Diamond and Lee Quinby. Boston: Northeastern University Press 1988.

In Nederlandse vrouwenstudieskringen is het werk van Foucault al zeker zo'n zes jaar ingeburgerd. Al zijn de verwijzingen - bijvoorbeeld in het Tijdschrift voor Vrouwenstudies - niet altijd even expliciet, een kenner kan al gauw de foucauldiaanse invloeden ontdekken. Sterker nog: de invloed van de Franse filosofie is in de Nederlandse vrouwenstudieswereld niet meer weg te denken: zij vormt één van haar belangrijkste pijlers. Hoe anders lijkt dit te liggen in de Verenigde Staten. De vraag rijst of Ame-

rikaanse feministen Foucault eigenlijk wel kennen. Een onderzoekje in de universiteitsbibliotheek wees uit dat er in Nederland in ieder geval weinig feministische Amerikaanse literatuur over Foucault te vinden is.

Niettemin verscheen onlangs de bundel *Feminism and Foucault* van de hand van de Amerikaanse dames Diamond en Quinby met diverse artikelen gepubliceerd tussen 1979 en 1988. Ondanks de gedateerdheid van enkele artikelen vormt het boek een interessant object van onderzoek. De inzet van de studies lijkt namelijk opvallend te verschillen met wat wij in Nederlandse vrouwenstudieskringen gewend zijn tegen te komen. De ondertitel van het boek: *Reflections on Resistance* geeft dit verschil al direkt weer. Waar Nederlandse feministen jarenlang puzzelen over de vraag wat vrouwelijkheid is en of ze wel bestaat, houden de Amerikaanse dames zich bezig met de meer pragmatische vraag: "Hoe kan ik verzet plegen", oftewel, "Hoe-kan-ik-mijzelf-als-vrouw-bevrijden?" Vanuit een traditie die vandaag de dag nog steeds een rol speelt in Amerika, waarin patriërchaat, mannenmacht en onderdrukking de boventoon voeren, wordt aan de hand van Foucault getracht deze traditie enigszins te doorbreken. Het feminisme blijkt in deze bundel de noemer te zijn voor zowel puur academische bezigheden als politieke actie. De inzet van Foucault wordt direkt gekoppeld aan politieke slagvaardigheid.

In de inleiding van de bundel zeggen de samenstellers dat het niet hun bedoeling is om een definitieve scheiding van het marxisme (of de freudiaanse of lacaniaanse analyse) te arrangeren om vervolgens een gelukkiger huwelijk met de foucauldiaanse genealogie aan te gaan. De inleiders willen in géén geval een nieuwe orthodoxie binnenhalen. Maar, zo stellen ze, op dit kritieke historische moment, waarop het feminisme volgens hen politiek in de verdediging wordt gedrongen, kunnen foucauldiaanse